

EKONOMSKE STRUKTURE SEOSKOG STANOVNIŠTVA JUGOSLAVIJE

*Biljana RADIVOJEVIĆ **

Na brojne promene sela i seoskog stanovništva u Jugoslaviji posebno su uticali industrijalizacija i deagrarijacija. Njihovim odvijanjem značajno se menjala i demografska i socio-ekonomska struktura njegovih žitelja. Preko ekonomske strukture stanovništva najočitiije se odražava uslovljenost razvoja privrede i razvoja stanovništva. Naime, privredni razvoj zemlje značajno je uplvisan ekonomskom strukturom stanovništva, ali je istovremeno i menja. Tako, na različitim nivoima ekonomskog i društvenog razvoja javljaju se različiti oblici ekonomske strukture stanovništva i radne snage.

Deagrarijacija stanovništva Jugoslavije odvijala se mnogo brže nego što se smanjivao udeo seoskog stanovništva u ukupnom (tabela 1). Od 78% seoskog i 66,4% poljoprivrednog u ukupnom stanovništvu Jugoslavije u 1953. godini, procesima umerene urbanizacije i intenzivne deagrarijacije do 1991. godine njihovi udeli su smanjeni na 48,8% i 17% respektivno. Različiti tempo smanjenja seoskog i poljoprivrednog stanovništva doveo je i do promena u socijalno-profesionalnoj strukturi seoskog stanovništva, čime se gubi gotovo homogena agrarna struktura sela, a njegova uloga u privrednom životu zemlje da snabdeva ukupnu populaciju hranom, nije više jedina.

Seosko stanovništvo u procesu privrednog razvoja

Sporni privredni razvoj Jugoslavije do II svetskog rata gotovo da i nije imao uticaja na menjanje sela i njegove patrijarhalne strukture. Tek intenzivni posleratni procesi, koji su, kada je u pitanju seosko stanovništvo, inicirali njegovu masovnu migraciju u gradove, bitno su uticali na menjanje

* Ekonomski fakultet, Beograd.

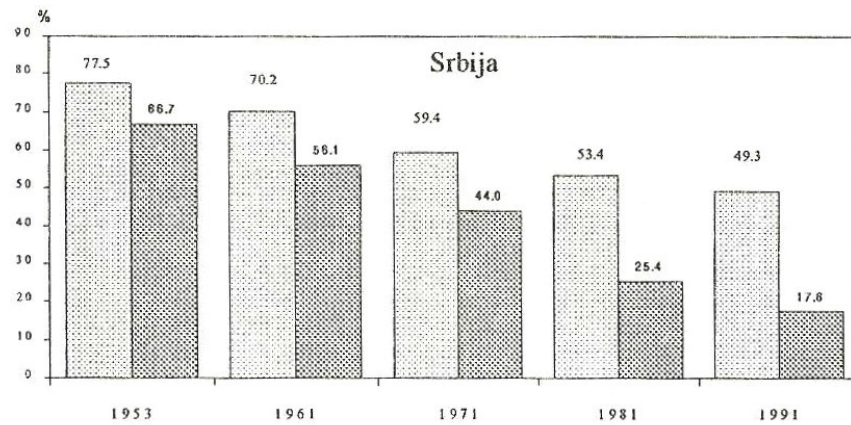
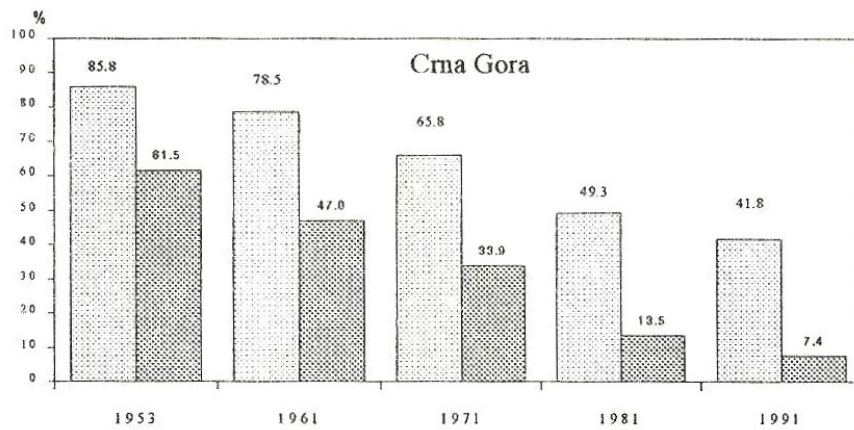
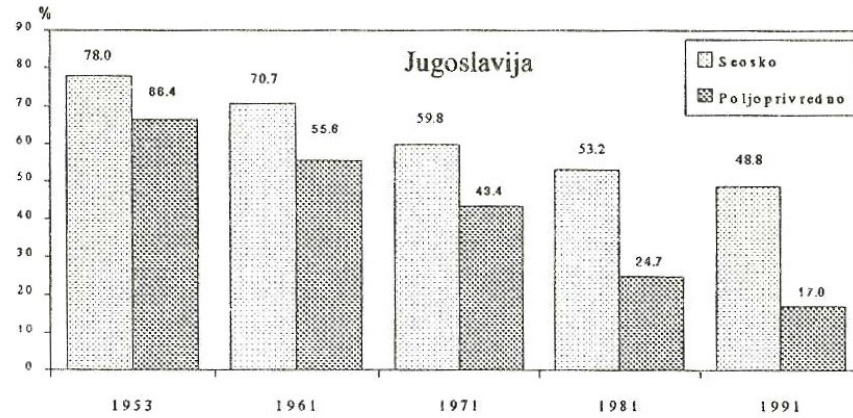
demografskih struktura i tradicionalnih porodica i domaćinstava. Pod njihovim uticajem selo je menjalo svoju fizionomiju, ali je uporedo dolazak

Tabela 1.
Seosko i poljoprivredno stanovništvo, SR Jugoslavija, 1953-1991.

	Seosko	Udeo seoskog u ukupnom (u%)	Poljoprivredno	Udeo poljoprivrednog u ukupnom (u %)
SR Jugoslavija				
1953	5771487	78,0	4914710	66,4
1961	5733438	70,7	4511834	55,6
1971	5365885	59,8	3898622	43,4
1981	5265208	53,2	2361277	24,7
1991*	5072662	48,8	1710219	17,0
Crna Gora				
1953	360253	85,8	258102	61,5
1961	370377	78,5	221784	47,0
1971	348321	65,8	179326	33,9
1981	288059	49,3	76224	13,5
1991*	256860	41,8	44033	7,4
Srbija				
1953	5411234	77,5	4656608	66,7
1961	5363053	70,2	4290050	56,1
1971	5017564	59,4	3719296	44,0
1981	4977149	53,4	2285053	25,4
1991*	4815802	49,3	1666186	17,6
Centralna Srbija				
1953	3517401	78,8	2993822	67,2
1961	3442479	71,4	2710799	56,2
1971	3108618	59,2	2317651	44,1
1981	2973051	52,2	1513604	27,6
1991*	2697211	46,4	1008129	18,0
Vojvodina				
1953	1197045	70,5	1077983	62,9
1961	1144146	61,7	960870	51,8
1971	1000272	51,3	761016	39,0
1981	934413	45,9	391426	19,9
1991	892295	44,3	269438	13,7
Kosovo i Metohija				
1953	696788	85,4	584803	72,4
1961	776428	80,5	618381	64,1
1971	908674	73,1	640629	51,5
1981	1069685	67,5	380024	24,6
1991*	1226296	62,7	388619	20,5
* Uključene procene				
Izvor: Velat Dubravka (1988) <i>Stanovništvo Jugoslavije u posleratnom periodu</i> , Beograd, SZS (za godine 1953-1981), i knjige popisa stanovništva 1991.				

Grafikon 1.

Udeo seoskog i poljoprivrednog stanovništva u ukupnom, Jugoslavija, 1953-1991.

seoskog stanovništva u gradove stvarao brojne i složene probleme njihove adaptacije i prihvatanja. Migracije seoskog stanovništva su, otuda, najvažniji faktor preobražaja sela i njegove populacije, a naročito faktor promena u poljoprivredi i agrarnoj strukturi, kao njihovim osnovnim identifikacionim elementima. Neminovnost ekonomskog razvoja jeste smanjivanje poljoprivrednog stanovništva, i sve evropske zemlje su prošle put masovnog odlaska iz poljoprivrede, ali je industrijalizacija kroz masovni transfer, naročito mlade radne snage sa sela, ostavila negativne posledice na radnu snagu u poljoprivredi, a istovremeno se agrarni razvoj odvijao stihijski. Poljoprivredu su po pravilu napuštala najvitalnija i radno najsposobnija lica, čime su slabile razvojne mogućnosti sela i ugrožavala poljoprivredna proizvodnja, ali vremenom se ugrožavala i prosta reprodukcija poljoprivrednog stanovništva. Uspon industrije, kao osnove privrednog razvoja Jugoslavije posle rata, bio je veoma dinamičan i ona je postala vodeća privredna delatnost, sa značajnom ulogom u celokupnom društveno-ekonomskom razvoju zemlje. Sa stanovišta seoske populacije, dominantno mesto industrije u strukturi privrede, značajno se odrazilo i na promenuu strukturi aktivnih lica po delatnosti, u kojoj se znatno povećavala zastupljenost zaposlenih u industriji i rudarstvu.

Poznato je da stanovništvo ima dvojnju ulogu u ekonomskom razvoju. Proizvodjačka uloga vezuje se za njegov radno sposobni deo, a kao potrošač proizvodnih dobara javlja se čitavo stanovništvo. Kada je u pitanju seoska populacija onda se njena proizvodna funkcija gotovo poistovećuje sa poljoprivrednom proizvodnjom, koja je od egzistencijalne važnosti za privredu zemlje. Za razvoj poljoprivrede, pored prirodnih uslova, investicija, mehanizacije, novih tehnologija, savremenih oblika organizovanja proizvodnje i drugo, veliki značaj ima i radna snaga u poljoprivredi. Doduše mehanizacija poljoprivredne proizvodnje zamenjuje ljudski rad i ne zahteva obimnu radnu snagu, ali nameće potrebu njene drugačije kvalifikacione i profesionalne strukture, kao i mladu radnu snagu.

Mesto i uloga koju poljoprivreda kao delatnost ima u procesu privrednog razvoja determiniše i menja demografsku i socio-ekonomsku strukturu seoske populacije. Nerazvijenu predratnu privredu Jugoslavije, sa prevashodno agrarnim karakterom i nerazvijenom industrijom, karakterisali su i veliki viškovi radne snage na selu i velika agrarna prenaseljenost nedovoljno razvijenih poljoprivrednih područja. Favorizovanje industrije, kao osnovnog metoda razvoja u posleratnom periodu, zasnovano u znatnoj meri i na

prelivanju akumulacije iz poljoprivrede u industriju, dovelo je do zaostajanja poljoprivredne delatnosti, i do, nekoliko puta, niže stope rasta njene proizvodnje u odnosu na industrijsku. Nesklad u razvoju industrije i poljoprivrede, kao i neadekvatan značaj poljoprivrede u ekonomskoj politici, uslovio je masovnu migraciju seoskog stanovništva u gradove i njegovo angažovanje u nepoljoprivredne delatnosti, što je, u uslovima nedovoljne zaposlenosti radne snage na selu, smanjilo agrarnu prenaseljenosti bilo u početnom periodu rasterećenje za poljoprivredu. Proces preseljavanja je bio i snažno podstican većim životnim i društvenim standardom stanovništva urbanih naselja. S druge strane, migracije iz sela u gradove bile su i nužnost, jer su obezbeđivale radnu snagu za potrebe rastuće industrije i drugih nepoljoprivrednih delatnosti. Poljoprivreda je osnovni izvor radne snage za sekundarni i tercijarni sektor, naročito u inicijalnom periodu privrednog razvoja kada je stanovništvo skoncentrisano u poljoprivredi i u seoskim naseljima. Tako je proces ubrzane industrijalizacije, menjajući strukturu privrede, menjao i ekonomske strukture stanovništva, ali je uticao i na strukturu naselja, s obzirom da razvoj industrije zahteva veću koncentraciju radne snage u pojedinim centrima, u kojima su raspoređeni i osnovni potencijali njene ekspanzije.

U početnoj etapi obnove i ekonomskog razvoja zemlje, prelaz stanovništva iz poljoprivrede u nepoljoprivredne delatnosti nije bio praćen i teritorijlnim pomeranjem stanovništva na liniji selo-grad. Angažovanje privredno aktivnih lica van poljoprivrede, uz ostajanje na imanju, stvorilo je novu kategoriju seljaka-radnika, čija je egzistencija i dalje, uglavnom, zavisila od poljoprivrednog gazdinstva. Seljaci-radnici su značajno menjali socijalnu strukturu seoske zajednice, prenoseći uticaj urbane sredine na život i navike u njoj, i tako pripremili ruralni egsodus kao proces transfera seljaka u radnike.

Transfer seoskog stanovništva iz sela u gradove i napuštanje individualnih poljoprivrednih gazdinstava karakteristika je čitavog posleratnog razdoblja, a posebno velika masovnost ispoljena je u nekim periodima. O njegovoj masovnosti govore i uporedni podaci o broju migranata sa gazdinstva i prirodnog priraštaja stanovništva individualnih poljoprivrednih gazdinstava. U periodu 1949-1970. godine, na nivou cele zemlje, poljoprivredu je napustio za 28% veći broj lica nego što je bio ukupni prirodni priraštaj na poljoprivrednim gazdinstvima. Naročito intenzivna migracija bila je od 1960. do 1970. godine, kada je broj migranata u Jugoslaviji premašio priraštaj za

32%, u Srbiji za 40%, a u Crnoj Gori za 26%. U okviru Srbije prednjačila je Vojvodina sa trostruko većom migracijom od prirodnog priraštaja (indeks 305), pa centralna Srbija (indeks 188), dok je jedino na Kosovu i Metohiji priraštaj bio veći od migracija na individualnim gazdinstvima (indeks 41) (Marković, 1986). Slabiji transfer poljoprivredne radne snage u ovoj pokrajini odraz je manje privredne razvijenosti ovog područja, pa se u takvim uslovima individualno poljoprivredno gazdinstvo, kao osnovni izvor egzistencije, teže napušta.

Posledice napuštanja poljoprivrede i sela su brojne, a većina i negativne, upravo zbog neumerenog i stihijskog odvijanja procesa deagrarizacije i urbanizacije. Poremećaj starosne i polne strukture ukupnog stanovništva još drastičnije se odražava na disproporciju radne snage u ruralnim sredinama.

Tabela 2.

Radni kontingent seoskog stanovništva, SR Jugoslavija, 1981-1991.

	Ukupno	Muško	Žensko	Udeo u ukupnom seoskom stanovništvu u %		
				ukupno	muško	žensko
1981						
SR Jugoslavija	3080309	1593742	1486567	61,0	63,1	58,9
Crna Gora	163165	83151	80014	59,5	61,5	57,6
Srbija	2917144	1510591	1406553	61,1	63,2	59,0
Centralna Srbija	1817014	943501	873513	64,0	66,6	61,4
Vojvodina	583689	301808	281881	65,0	68,2	61,9
Kosovo i Metohija	516541	265282	251259	49,7	50,0	49,5
1991						
SR Jugoslavija	2345601	1272594	1073037	61,8	67,4	56,3
Crna Gora	145939	78153	67786	60,7	65,1	56,3
Srbija	2199692	1194441	1005251	61,9	67,6	56,3
Centralna Srbija	1542405	841642	700763	61,6	67,5	55,8
Vojvodina	546277	273399	252878	63,1	68,8	57,6
Kosovo i Metohija	111010	59400	51610	59,9	62,6	57,0

Izvor: SZS, Knjige popisa stanovništva 1981. i 1991. (Beograd)

Senilizacija i feminizacija sela, kao globalne promene osnovnih demografskih struktura, praktično su ostavile selo bez radne snage, a poljoprivreda je postala zapostavljena privredna delatnost. Prema podacima popisa 1991. godine, u centralnoj Srbiji i u Vojvodini prosečna starost aktivnih poljoprivrednika na individualnim poljoprivrednim gazdinstvima nešto je veća od 50 godina (52,5 odnosno 53,8 godina), a prosečan broj aktivnih poljoprivrednika na individualnim gazdinstvima manji je od 1 (0,9 odnosno 0,4 redom) (Stanković, 1996). S druge strane, masovno napuštanje

poljoprivrede i sela, uz postojeće nasledno pravo, doprinosilo je usitnjavanju poljoprivrednih poseda. Takve promene su bile u suprotnosti sa onim što se dešavalo u Evropi, da uporedo sa smanjivanjem poljoprivrednog stanovništva, raste prosečna veličina poseda. Neadekvatnom agrarnom politikom rasla su društvena gazdinstva, mada su se sporo razvijala, dok su dominantna seljačka gazdinstva bila prepuštena stihijskom razvoju, bez uslova da se u okviru zemljišnog maksimuma povećava veličina poseda (Marković, 1993). Otuda, negativne demografske i socio-ekonomske posledice masovnog i nekontrolisanog napuštanja sela i poljoprivrede, opominju da sa "stanovišta opštedruštvenog interesa i dostignutog stupnja privrednog razvoja nije ni bila neophodna takva jačina društvene pokretljivosti poljoprivrednog stanovništva".

Ekonomska aktivnost stanovništva¹

Aktivno stanovništvo se formira uglavnom iz radnog kontingenta, a nivo ekonomskog razvoja određuje ekonomsko aktiviranje radnosposobnog stanovništva. Brojni društveni i ekonomski faktori, značajnije no demografski, utiču na veličinu radne snage u procesu ekonomskog prosperiteta. Prema popisu iz 1981. godine, radni kontingent vangradskog stanovništva iznosio je oko 3 miliona stanovnika, ili 61% od ukupnog u ruralnim područjima. Udeo radnog kontingenta nešto je veći u Srbiji (61,1%) nego u Crnoj Gori (59,5%). U okviru Srbije najveće učešće radno sposobnog stanovništva ima Vojvodina (65%), a najmanje Kosovo i Metohija (49,7%), što je u vezi sa razlikama u kretanju prirodnog priraštajau prethodnom periodu (tabela 2). Posmatrano po polu, zapaža se veći udeo radnog kontingenta kod muškaraca u svim područjima zemlje. Interesantno je da su udeli radnog kontingenta u

¹ Analiza se odnosi na stanovništvo u vangradskim naseljima, označenog u ovom radu i kao seosko. U popisima 1981. i 1991. status naselja je pravno ustanovljen. U prethodnim, 1961. i 1971. primenjen je kriterijum broja stanovnika i udela poljoprivrednog u ukupnom, a naselja su svrstana u gradska, mešovita i seoska. Po dihotomnoj podeli mešovita su pripojena seoskim naseljima. Kada su u pitanju ekonomske strukture stanovništva u naseljima vangradskog tipa, analiza obuhvata samo neke od njih, za koje postoje podaci iz redovne obrade popisa. To se odnosi na: stanovništvo u zemlji prema aktivnosti i polu, zatim aktivno stanovništvo u zemlji koje obavlja zanimanje prema delatnosti, i poljoprivredno stanovništvo u zemlji prema posedovanju poljoprivrednog gazdinstva, aktivnosti i polu. Za potrebe analize ostalih ekonomskih struktura po tipu naselja neophodni su rezultati dodatne obrade popisnih podataka, koja prevazilazi okvire ovog rada. Vremenski, obuhvaćena su dva poslednja popisa, jer su u potpunosti uporediva po pitanju ekonomskih obeležja stanovništva. Za 1991. godinu razmatraju se samo podaci za one teritorije zemlje gde je popis u potpunosti sproveden, pošto odgovarajuće procene nisu radjene.

seoskom stanovništvu niži na svim područjima Jugoslavije, od njegovog udela u ukupnoj gradskoj i seoskoj populaciji. Razlog tome leži u kontinuiranoj migraciji radno sposobnog stanovništva iz ruralnih u urbane sredine, i izrazitoj selektivnosti migranata po starosti.

Što se tiče radnog kontingenta ukupnog (gradskog i seoskog) stanovništva Jugoslavije, po obimu se kontinuirano povećavao do 1991. godine, a istovremeno se povećavalo i njegovo učešće u ukupnoj populaciji (osim posle 1981.), kao posledica, pre svega, starenja od baze starosne piramide (Penev, 1995). Medjutim, u poslednjem medjupopisnom periodu smanjen je njegov udeo zbog vrlo intenzivnog demografskog starenja s vrha starosne piramide. Povećanje radnog kontingenta bilo je prisutno na svim područjima Jugoslavije do 1991. godine, osim u centralnoj Srbiji i Vojvodini, gde je u poslednjem medjupopisnom periodu zabeleženo njegovo smanjenje, upravo zbog naglog starenja s vrha. I njegov udeo u ukupnom stanovništvu na ovim teritorijama se takodje smanjivao. Kod seoskog stanovništva centralne Srbije i Vojvodine od 1981. do 1991. godine smanjena je i veličina i udeo radnog kontingenta, a u Crnoj Gori zabeleženo je smanjenje veličine i mali porast zastupljenosti ovog kontingenta. Za Kosovo i Metohiju se ne raspolaže podacima za ovaj period, ali se verovatno i kod seoskog stanovništva ispoljio isti trend kao kod gradskog i seoskog ukupno, tj. povećanje i obima i zastupljenosti radnog kontingenta.

Dejstvo socio-ekonomskih faktora je daleko složenije i sa različitim smerom uticaja nekih od njih na kretanje brojnosti aktivnog stanovništva. Kao posledica društveno-ekonomskog razvoja dolazi do ukidanja dečijeg rada, smanjenja aktivnosti kod omladine zbog produženog školovanja, zatim kod starog stanovništva, ali i do povećanja aktivnosti kod žena u nepoljoprivrednim delatnostima. Na tok promena u ekonomskom aktiviranju seoskog stanovništva u Jugoslaviji uticale su obe grupe faktora, ali je pečat promenama dao masovan transfer stanovništva iz poljoprivrede u nepoljoprivredu.

Prema popisu iz 1981. godine u van gradskim naseljima Jugoslavije bilo je 45,5% aktivnih lica, 4,9% sa ličnim prihodima i 49,6% izdržavanih. Posmatrana po polu, opšta stopa aktivnosti znatno je viša kod muškog, nego kod ženskog stanovništva (57,3 naspram 33,6%). Medju muškarcima je i više lica sa ličnim prihodima (5,8%, a kod žena 4,0%), a izdržavanog stanovništva više je medju ženama (62,3%, a kod muškaraca 36,9%) (tabela 3).

Tabela 3.
Seosko stanovništvo prema aktivnosti i polu, SR Jugoslavija, 1981-1991.

		Ukupno		Aktivno		Lica sa ličnim prihodom		Izdržavana lica	
		broj		broj	%	broj	%	broj	%
SR Jugoslavija									
1981	sv	5048334		2296013	45,5	247499	4,9	2504822	49,6
	m	2524712		1447005	57,3	145351	5,8	932356	36,9
	ž	2523622		849008	33,6	102148	4,0	1572466	62,3
1991	sv	3793317		1888157	49,8	370113	9,8	1535047	40,5
	m	1887983		1145692	60,7	219755	11,6	522536	27,7
	ž	1905334		742465	39,0	150358	7,9	1012511	53,1
Crna Gora									
1981	sv	274164		83832	30,6	24260	8,8	166072	60,6
	m	135287		62711	46,4	13441	9,9	59135	43,7
	ž	138877		21121	15,2	10819	7,8	106937	77,0
1991	sv	240429		89810	37,4	28870	12,0	121749	50,6
	m	120076		62062	51,7	16381	13,6	41633	34,7
	ž	120353		27748	23,1	12489	10,4	80116	66,6
Srbija									
1981	sv	4774170		2212181	46,3	223239	4,7	2338750	49,0
	m	2389425		1384294	57,9	131910	5,5	873221	36,5
	ž	2384745		827887	34,7	91329	3,8	1465529	61,5
1991	sv	3552888		1798347	50,6	341243	9,6	1413298	39,8
	m	1767907		1083630	61,3	203374	11,5	480903	27,2
	ž	1784981		714717	40,0	137869	7,7	932395	52,2
Centralna Srbija									
1981	sv	2837378		1612582	56,8	118426	4,2	1106370	39,0
	m	1415700		924616	65,3	73368	5,2	417716	29,5
	ž	1421678		687966	48,4	45058	3,2	688654	48,4
1991	sv	2502055		1355007	54,2	209865	8,4	937183	37,5
	m	1246568		784310	62,9	135236	10,8	327022	26,2
	ž	1255487		570697	45,5	74629	5,9	610161	48,6
Vojvodina									
1981	sv	898083		387963	43,2	82449	9,2	427671	47,6
	m	442773		267891	60,5	42688	9,6	132194	29,9
	ž	455310		120072	26,4	39761	8,7	295477	64,9
1991	sv	865441		377623	43,6	118156	13,7	369622	42,7
	m	426422		251331	58,9	59674	14,0	115417	27,1
	ž	439019		126292	28,8	58482	13,3	254245	57,9
Kosovo i Metohija									
1981	sv	1038709		211636	20,4	22364	2,2	804709	77,5
	m	530952		121787	22,9	85854	16,2	323311	60,9
	ž	507757		19849	3,9	63490	12,5	481398	94,8
1991	sv	185392		65717	35,4	13222	7,1	106453	57,4
	m	94917		47989	50,6	8464	8,9	38464	40,5
	ž	90475		17728	19,6	4758	5,3	67989	75,1

Izvor: kao za tabelu 2.

Nivo ekonomske aktivnosti vangradskog stanovništva u dvema republikama se značajno razlikuje. Opšta stopa aktivnosti 1981. godine u Srbiji iznosila je 46,3%, a u Crnoj Gori svega 30,6%. Razlika u nivoima aktivnosti muškaraca i žena naročito je izražena u Crnoj Gori, gde je stopa aktivnosti ženske preko tri puta manja u odnosu na stopu kod muške populacije. Na teritoriji Srbije najviši udeo aktivnih imala je centralna Srbija (56,8%), a najmanji Kosovo i Metohija (svega 20,4%), što je u najvećoj meri posledica razlika u starosnim strukturama ovih populacija i potvrđuje se kroz učešća izdržavanih i lica sa ličnim prihodima u ukupnom stanovništvu. Osim toga, na Kosovu i Metohiji karakteristično je znatno slabije privredno angažovanje žena, nego u ostalim delovima Republike. U ovoj pokrajini je u 1981. godini bilo čak 77,5% izdržavanih u naseljima seoskog tipa (među ženama čak 94,8%), a u centralnoj Srbiji 39%. Slabo radno angažovanje žena posledica je visokog fertiliteta, povećanog školovanja ženske omladine, tradicionalnih shvatanja o mestu i ulozi žena u privrednom životu i drugo. Što se tiče lica sa ličnim prihodima, najviši udeo zabeležen je u Vojvodini (9,2%), a najmanji na Kosovu i Metohiji (svega 2,2%).

Opšta stopa aktivnosti stanovništva vangradskih naselja bila je 1981. godine nešto viša od stope za ukupno stanovništvo Jugoslavije (koja je iznosila 44,2%). Takav odnos stopa isti je i u Srbiji, dok je u Crnoj Gori stopa aktivnosti veća kod ukupne populacije, kao posledica relativno manjeg udela poljoprivrednog stanovništva u ukupnom u ovoj republici, koje je po pravilu ekonomski aktivnije od stanovništva u nepoljoprivrednim delatnostima.

O promenama u veličini radne snage u naseljima seoskog tipa, u poslednjem medju popisnom periodu, pouzdano se može govoriti za Crnu Goru, a u okviru Srbije samo za Vojvodinu i centralnu Srbiju, s obzirom na nepotpunost popisa 1991. na Kosovu i Metohiji.

U Crnoj Gori stopa aktivnosti vangradskog stanovništva pokazivala je uzlaznu tendenciju i porasla je od 30,6% u 1981. na 37,4% u 1991. godini. Na porast stope uticao je i porast broja aktivnih lica (kao rezultanta znatnog povećanja broja aktivnih žena i neznatnog smanjenja aktivnih muškaraca), ali i smanjenja veličine seoskog stanovništva. Porast udela aktivnih bio je na račun smanjenja izdržavanog stanovništva (i u apsolutnom i u relativnom iznosu) i povećanja lica sa ličnim prihodima (brojčano i učešćem), na šta su najviše uticale promene u starosnoj strukturi stanovništva ove republike.

U Vojvodini je zabeležen neznatan porast stope aktivnosti stanovništva vangradskih naselja, iako je broj aktivnih smanjen od 1981. do 1991. godine (smanjio se broj aktivnih muškaraca, a povećao broj aktivnih žena), ali u manjoj meri no ukupno seosko stanovništvo. U istom periodu, registrovano je smanjenje izdržavanog stanovništva i povećanje lica sa ličnim prihodima i po broju i po zastupljenosti u ukupnoj seoskoj populaciji. Inače, na ovom području je najveća zastupljenost lica sa ličnim prihodima, što je u vezi i sa starosnom strukturom stanovništva, ali i sa većim nivoom zaposlenosti.

U centralnoj Srbiji, u periodu 1981-1991, smanjen je i broj aktivnih opšta stopa aktivnosti, a promene po polu bile su istog smera. Istovremeno, značajno je povećan i broj i učešće lica sa ličnim prihodima (od 4,2% u 1981. na 8,4% u 1991.), a smanjen i broj izdržavanih i njihov udeo u ukupnom vangradskom stanovništvu.

O ekonomskoj aktivnosti seoskog stanovništva Kosova i Metohije u vreme popisa 1991. godine, se ne može govoriti, s obzirom da je popisano svega 23,5% radne snage u Pokrajini, a zvanične procene aktivnog stanovništva po tipu naselja nisu radjene. Ipak, može se pretpostaviti da su promene slične kao za ukupno stanovništvo, tj. porast udela aktivnih i lica sa ličnim prihodima, a smanjene udela izdržavanih, prvenstveno kao posledica pomeranja starosnoj strukturi.

Socio-ekonomski razvoj imao je veliki uticaj i na ekonomsku strukturu radne snage ili aktivnog stanovništva. Zanimanje i privredna delatnost, kao osnovna ekonomska obeležja, pretrpela su takodje velike promene, kako ukupnog tako i seoskog stanovništva. Promene u strukturi aktivnog stanovništva prema delatnosti posledica su promena u strukturi same privrede, čiji tok razvoja neminovno dovodi do opadanja značaja jednih, i brze ekspanzije drugih grana delatnosti. Prvobitna dominantna uloga poljoprivrede u formiranju društvenog proizvoda vremenom se gubi, a sve veći značaj dobija industrija, čiji je razvoj veoma brz i intenzivan, i koja posle izvesnog vremena postaje glavni nosilac privrednog napretka. U kasnijoj fazi, pri odgovarajućem nivou društvenog proizvoda, rast industrije, odnosno sekundarnih delatnosti, postaje sporiji, a povećava se učešće i značaj tercijarnih delatnosti. Preraspodela aktivnog stanovništva između delatnosti se takodje odvijala na ovaj način. Aktivno stanovništvo u primarnom sektoru (poljoprivreda sa ribarstvom i šumarstvom) se smanjivalo i u apsolutnom i u relativnom iznosu, a došlo je do povećanja aktivnih u industriji i rudarstvu, građevinarstvu.

Prema podacima popisa iz 1991. godine (koji nije u potpunosti sproveden na Kosovu i Metohiji i u dvema opštinama centralne Srbije), aktivno stanovništvo u vangradskim naseljima je i dalje najviše skoncentrisano u poljoprivredi, a zatim u industriji i rudarstvu. U Crnoj Gori na ove dve oblasti delatnosti otpadalo je 53,6% (od toga na poljoprivredu 30,6%) aktivnih lica, u centralnoj Srbiji čak 77,6% (58,1% u poljoprivredi), a u Vojvodini 68,9% (u poljoprivredi 45,6%). Od ostalih delatnosti najviše su zastupljeni gradjevinarstvo, saobraćaj i veze i trgovina. O strukturi radne snage po delatnosti za Kosovo i Metohiju nema tačnih podataka, mada na osnovu raspodele aktivnih po delatnosti samo za popisano stanovništvo, i više na osnovu prihvatljivih konstatacija da ne postoje bitne razlike po područjima Srbije u strukturi radne snage ukupnog stanovništva (gradskog i seoskog) po sektorima delatnosti, bez obzira na razlike u stepenima njihove privredne razvijenosti (Raduški, 1995), može se pretpostaviti sličnost i kod radne snage seoskog stanovništva.

Zanimanje je druga bitna karakteristika aktivnog stanovništva koja determiniše njegov ekonomski i društveni status. Promene u strukturi radne snage prema zanimanju odvijale su se uporedo sa promenama u strukturi aktivnog stanovništva po delatnostima, i u najvećoj meri su odraz promene značaja pojedinih grana delatnosti u privredi zemlje. To naročito dolazi do izražaja kod grupe poljoprivrednici i srodni radnici i grupe industrijski i srodni radnici. Ili, generalno posmatrano, raste značaj nepoljoprivrednih u odnosu na poljoprivredna zanimanja. Konstataciju potkrepljuju i podaci o pravcu socio-profesionalne pokretljivosti stanovništva poljoprivredničkog porekla. Naime, podaci popisa iz 1991. godine pokazuju da je, na primer, u centralnoj Srbiji 29,6% a ktivnih poljoprivredničkog porekla prešlo u manuelnu nepoljoprivrednu skupinu, a u Vojvodini čak 35,8%. Znatno je bio i prelazak u nemanuelnu nepoljoprivrednu grupu, i to u centralnoj Srbiji 18,4%, a u Vojvodini 24,% potomaka poljoprivrednika (Stanković, 1996). Medjutim, bez dodatne obrade popisnih podataka nije moguće odrediti strukturu aktivnih po zanimanju i tipu naselja. Ali, budući da je profesionalna struktura aktivnih lica u tesnoj vezi i sa nivoom obrazovanja stanovništva, može se zaključiti o velikoj zastupljenosti zanimanja koja ne zahtevaju više nivoe obrazovanja. Prema popisu iz 1981. godine, 21,3% seoskog stanovništva Jugoslavije je bez školske spreme, koji zajedno sa licima sa nepotpunom osnovnom školom (30,2%) čine preko polovine vangradskog stanovništva starijeg od 15 godina. Iste godine završenu osnovnu školu imalo je 24,3% stanovništva, srednju školu 13,5%, a višu i visoku svega 1,4% stanovnika. Sudeći po podacima za

Crnu Goru, centralnu Srbiju i Vojvodinu ni u 1991. godini obrazovna struktura vangradskog stanovništva nije obezbeđivala veću zastupljenost profesija za koju su neophodni viši nivoi školske spreme. U Crnoj Gori bez škole i sa nepotpunom osnovnom školom bilo je 38,4% stanovnika, a 30,8% sa završenom osnovnom školom. U centralnoj Srbiji na prve dve grupe otpadalo je čak 52,8%, a na lica sa osnovnim obrazovanjem 24,9% stanovništva starijeg od 15 godina. U Vojvodini 44,8% lica je bilo bez škole i sa nepotpunom osnovnom, a 26,4% imalo je završenu osnovnu školu.

Poljoprivredno stanovništvo

Jedna od najznačajnijih promena u socio-ekonomskim strukturama stanovništva Jugoslavije jeste veliko smanjenje poljoprivrednog stanovništva. Ono se javlja u svim zemljama i predstavlja zakonitost društvene podele rada i ekonomskog razvoja. Osobenost Jugoslavije u tom pogledu je velika brzina odvijanja tog procesa i njegova stihijnost. Transfer iz poljoprivrede bio je brži od apsorpcionih mogućnosti prvenstveno industrije, ali i drugih nepoljoprivrednih delatnosti, u pogledu aktiviranja pridošlog stanovništva. Inače, za početnu fazu razvoja karakteristična je direktna deagrarizacija stanovništva, tj. direktno zapošljavanje nekvalifikovane radne snage u nepoljoprivredne delatnosti, a kasnije je dominantna tzv. indirektna deagrarizacija ili zapošljavanje posredstvom školovanja.

Razvoj poljoprivrednog stanovništva u Jugoslaviji opredeljivali su ekonomski i neekonomski faktori. Od ekonomskih, važnu ulogu imala je industrijalizacija, koja je u prvim posleratnim godinama trebalo da omogući brz ekonomski razvoj, ali je imala i negativne efekte, jer su zapostavljane druge privredne grane, a naročito poljoprivreda. Stanje u poljoprivredi je bilo teško, jer nije bilo novih ulaganja, cene su se formirale na štetu poljoprivrednih proizvoda, dohoci poljoprivrednika bili su niski, tržište poljoprivrednih proizvoda je bilo nestabilno, a vrlo često su bile štete od prirodnih nepogoda. S druge strane, nepoljoprivredne delatnosti postajale su sve atraktivnije zbog većih ličnih dohodaka i pogodnosti koje pruža rad u društvenom sektoru (prvenstveno zdravstveno i penzijsko osiguranje), a istovremeno je rasla i potreba za nepoljoprivrednom radnom snagom. Neekonomski faktori su takodje imali znatan uticaj na transfer stanovništva iz poljoprivrede u nepoljoprivredu. Viši društveni status radničkih i posebno službeničkih zanimanja, više slobodnog vremena, povoljniji uslovi za školovanje dece su neki od tih faktora.

Relativno opadanje značaja poljoprivrede u strukturi privrede Jugoslavije, značilo je i promenu odnosa između poljoprivrednog i nepoljoprivrednog stanovništva seoskih naselja. Deagrarizacija stanovništva odvijala se na čitavoj teritoriji zemlje na svim područjima, osim na Kosovu i Metohiji, obim poljoprivrednog stanovništva smanjivao se u svakom međupopisnom periodu. U pokrajini Kosovo i Metohija broj poljoprivrednika je stagnirao sve do sedamdesetih godina, iako se njegovo učešće u ukupnom stanovništvu smanjivalo. Tome je doprineo veoma veliki prirodni priraštaj poljoprivrednog stanovništva koji je neutralisao inače veliki transfer u nepoljoprivredu. U apsolutnom iznosu obim poljoprivrednog stanovništva u Jugoslaviji smanjen je od 1953. do 1991. godine za preko 3 miliona lica, a njegov udeo u ukupnom stanovništvu smanjen je gotovo četiri puta. Proces je bio najbrži u Crnoj Gori gde se udeo poljoprivrednog stanovništva u tom periodu smanjio za preko osam puta. U okviru Srbije, smanjenje poljoprivrednog stanovništva najbrže se odvijalo u Vojvodini, a najsporije na Kosovu i Metohiji.

Prema popisu iz 1981. godine u naseljima seoskog tipa živelo je 93,9% ukupnog poljoprivrednog stanovništva Jugoslavije, ili oko 2 miliona i 200 hiljada lica. U istoj godini seosko poljoprivredno stanovništvo činilo je 95,3% ukupnog poljoprivrednog u Crnoj Gori, 93,8% u Srbiji, a 96,8%, 81,4% i 95,4% redom u centralnoj Srbiji, Vojvodini i Kosovu i Metohiji. Sudeći samo na osnovu podataka za Crnu Goru, centralnu Srbiju i Vojvodinu, ono je u periodu 1981-1991 na svim područjima smanjilo svoj udeo u ukupnom poljoprivrednom stanovništvu. U vangradskim naseljima Jugoslavije u 1981. godini 43,9% stanovništva otpadalo je na poljoprivredno. U Crnoj Gori udeo je bio znatno niži (26,5%) nego u Srbiji (44,9%). U okviru Srbije, centralna Srbija imala je 51,6% poljoprivrednog stanovništva u selima, Vojvodina 35,5%, a Kosovo i Metohija 34,9%. Započeta tendencija smanjenja poljoprivrednog stanovništva ispoljena je i posle 1981. godine, tako da je u 1991. učešće poljoprivrednog stanovništva u Crnoj Gori iznosilo 16,3%, u centralnoj Srbiji 38,4%, a u Vojvodini 25% od ukupnog seoskog stanovništva (tabela 4). Pošto zvanične procene poljoprivrednog stanovništva po tipu naselja nisu radjene, ne može se reći o jačini promena na Kosovu i Metohiji, pa otuda ni o promenama u Srbiji, odnosno Jugoslaviji. Smanjivanjem poljoprivrednog stanovništva opadao je i broj aktivnih poljoprivrednika, kao i njihov udeo u ukupnoj radnoj snazi vangradskih područja. Po popisu iz 1981. godine u Jugoslaviji su od ukupnog broja aktivnih lica ovih naselja 57,7% činili aktivni poljoprivrednici, ili slikovitiije, gotovo svako drugo

Tabela 4.
Seosko poljoprivredno stanovništvo, SR Jugoslavija, 1981-1991.

		Ukupno	Udeo poljoprivrednog u ukupnom seoskom	Aktivno	Udeo aktivnog poljoprivrednog u ukupno aktivnom seoskom	Izdržavano	Stopa aktivnosti (u %)
SR Jugoslavija							
1981	sv	2218301	43,9	1324108	57,7	894193	59,7
	m	1010516	40,0	688974	47,6	321542	68,2
	ž	1207785	47,9	635134	74,8	572651	52,6
1991	sv	1240024	32,7	875572	46,4	364452	70,6
	m	562370	29,8	456880	39,9	105490	81,2
	ž	677654	35,6	418692	56,4	258962	61,8
Crna Gora							
1981	sv	72646	26,5	27308	32,6	45338	37,6
	m	35115	26,0	19783	31,5	15332	56,3
	ž	37531	27,0	7525	35,6	30006	20,0
1991	sv	39279	16,3	19550	21,8	19729	49,8
	m	19197	16,0	13295	21,4	5902	69,3
	ž	20082	16,7	6255	22,5	13827	31,1
Srbija							
1981	sv	2145655	44,9	1296800	58,6	848855	60,4
	m	975401	40,8	669191	48,3	306210	68,6
	ž	1170254	49,1	627609	75,8	542645	53,6
1991	sv	1200745	33,8	856022	47,6	344723	71,3
	m	543173	30,7	443585	40,9	99588	81,7
	ž	657752	36,8	412437	57,7	245135	62,7
Centralna Srbija							
1981	sv	1464473	51,6	1044777	64,8	419696	71,3
	m	637528	45,0	483379	52,3	154149	75,8
	ž	826945	58,2	561398	81,6	265547	67,9
1991	sv	960152	38,4	720699	53,2	239453	75,1
	m	423066	33,9	349485	44,6	73581	82,6
	ž	537086	42,8	371214	65,0	165872	69,1
Vojvodina							
1981	sv	318520	35,5	173392	44,7	145128	54,4
	m	152929	34,5	113783	42,5	39146	74,4
	ž	165591	36,4	59609	49,6	105982	35,0
1991	sv	216488	25,0	122414	32,4	94074	56,5
	m	108949	25,5	86632	34,5	22317	79,5
	ž	107539	24,5	35782	28,3	71757	33,3
Kosovo i Metohija							
1981	sv	362662	34,9	78631	37,2	284031	21,7
	m	184944	34,8	72029	59,1	112915	38,9
	ž	177718	35,0	6602	33,3	171116	3,7
1991	sv	24105	13,0	12909	19,6	11196	53,6
	m	11158	11,8	7468	15,6	3690	66,9
	ž	12947	14,3	5441	30,7	7506	42,0

Izvor: kao za tabelu 2.

aktivno lice bio je poljoprivrednik. U Crnoj Gori medju aktivnima bilo je 32,6% poljoprivrednika, u Srbiji 58,6%. Po područjima Srbije učešće aktivnih poljoprivrednika u radnoj snazi se kreće od 64,8% u centralnoj Srbiji, 44,7% u Vojvodini do 37,2% na Kosovu i Metohiji. Njihov niži udeo u ovoj pokrajini duguje se izrazito niskoj zastupljenosti aktivnih poljoprivrednika (svega 8,4% u ukupnom broju aktivnih u poljoprivredi). Smanjivanje poljoprivrednika unutar aktivnog stanovništva beleži se i u poslednjem međupopisnom periodu.

Opšta stopa aktivnosti poljoprivrednog stanovništva viša je no ukupnog seoskog stanovništva, s obzirom na veće radno angažovanje graničnih starosnih kategorija radno sposobnog stanovništva u poljoprivrednim zanimanjima. Takav odnos u stopama aktivnosti poljoprivrednog i ukupnog stanovništva karakterističan je za sva područja i za oba pola u 1981. godini, osim kod žena na Kosovu i Metohiji, kod kojih je ekonomsko aktiviranje nešto slabije upravo kod poljoprivrednika. Inače, najniža stopa aktivnosti poljoprivrednog stanovništva 1981. godine bila je u ovoj pokrajini, 21,7%, a najviša u centralnoj Srbiji, 71,3%. U Crnoj Gori učešće aktivnih u poljoprivrednom stanovništvu iznosilo je 37,6%, u Srbiji 60,4%, a u Vojvodini 54,4%. Razlike u nivou aktivnosti poljoprivrednika, medju područjima zemlje, objašnjavaju se razlikama u starosnoj strukturi tih populacija i nejednakim privrednim angažovanjem žena. Do 1991. godine, na svim područjima gde je popis potpuno sproveden, zabeleženo je smanjenje broja aktivnih unutar poljoprivrednog stanovništva, ali kako se poljoprivredno stanovništvo smanjivalo u većoj meri, stopa aktivnosti pokazivala je tendenciju porasta.

Prelazak stanovništva iz poljoprivrede u nepoljoprivredu uzrokovao je nepovoljne promene u starosnoj i polnoj strukturi stanovništva koje se negativno odražavaju na poljoprivrednu proizvodnju. Procesi senilizacije i feminizacije na selu bitno određuju reprodukciju poljoprivrednog stanovništva. Izuzetak je jedino populacija Kosova i Metohije koju još uvek karakteriše mlada starosna struktura. Prema popisu iz 1991. godine u Jugoslaviji je 60% aktivnih poljoprivrednika bilo starije od 45 godina. Najveći procenat takve radne snage imala je Vojvodina, čak oko 67%, a najmanji Kosovo i Metohija (oko 50%) (Raduški, 1995).

Polna struktura poljoprivrenog stanovništva u vangradskim naseljima pokazuje veću zastupljenost žena. U 1981. godini one su činile 54,4% poljoprivrednog seoskog stanovništva Jugoslavije. U Crnoj Gori bilo ih je

51,7%, a u Srbiji 54,5%. Po područjima Srbije, najviše ih je u centralnoj Srbiji (56,5%), a najmanje na Kosovu i Metohiji (49%), gde je ujedno i njihov udeo u poljoprivrednom stanovništvu manji od udela za muškarce. Prema podacima popisa iz 1991. godine, a za teritorije gde je popis u potpunosti sproveden, ispoljeno je malo smanjenje zastupljenosti ženske populacije u ukupnoj poljoprivrednoj, u ovim naseljima. Što se tiče aktivnih poljoprivrednika, udeo ženskog stanovništva veći je jedino u centralnoj Srbiji (53,7% u 1981. godini), ali je i on opao u poslednjem međupopisnom periodu (51,5% u 1991.).

Radna snaga poljoprivrednog stanovništva Jugoslavije nepovoljna je i sa stanovišta obrazovnog nivoa i otuda ne zadovoljava potrebe savremene proizvodnje. U razvijenim zemljama poljoprivredni proizvođač ima najmanje srednje obrazovanje (Sparić, 1992). U Jugoslaviji nepismenost je znatno veća kod poljoprivrednog stanovništva. Udeo nepismenih u poljoprivrednom stanovništvu starijem od 10 godina iznosio je 1981. godine 21,5% (naspram 7,3% kod nepoljoprivrednog) (podaci se odnose na ukupno poljoprivredno stanovništvo zemlje, koje je gotovo u celini, oko 94%, nastanjeno u vangradskim naseljima, pa se opšte konstatacije mogu smatrati važećim i za poljoprivredno stanovništvo u ovim naseljima). Iste godine, neškoloвано stanovništvo činilo je 77,8% ukupnog poljoprivrednog stanovništva u Jugoslaviji. Naročito nepovoljna obrazovna struktura bila je kod poljoprivrednika centralne Srbije sa 85,3% stanovnika bez školske spreme. Inače, u okviru školovanog poljoprivrednog stanovništva Jugoslavije najviše je onih sa osnovnim obrazovanjem (18,8%), dok su ostali nivoi slabo zastupljeni (Radivojević, 1995). Sa aspekta razvoja poljoprivrede, i primene naučnih i tehničkih dostignuća u njoj, podizanje obrazovnog nivoa i sticanje adekvatnih kvalifikacija ima veliki značaj, mada je nekad teže razbiti tradicionalnu seljakovu proizvodnju i njegov strah da predje na nove metode rada, nego što sam proizvodni proces zahteva dodatne kvalifikacije (Sparić, 1992).

Treba na kraju reći, da proces deagrarijacije, koji je prisutan u celoj zemlji, uz depopulaciju u mnogim područjima, u najvećoj meri determiniše strukturu vangradskog stanovništva prema različitim ekonomskim obeležjima. Otuda, imajući u vidu ispoljene negativne tendencije u seoskim naseljima, kao i potrebu uravnoteženog privrednog razvoja, oživljavanje napuštenih područja reflektovaće se i na promene ekonomske strukture njihovih populacija. Skladan odnos između privrednog razvoja i smanjenja poljoprivrednog

stanovništva nametnuće preobražaj ekonomske strukture stanovništva i radne snage, za koji će značajnu ulogu odigrati proces obrazovanja.

Literatura

- MARKOVIĆ, Petar (1963). *Strukturne promene na selu kao rezultat ekonomskog razvitka-period 1900-1960*, (Beograd: Zadrúžna knjiga).
- MARKOVIĆ, Petar (1986). *Ekonomika poljoprivrede*, (Beograd).
- MARKOVIĆ, Petar (1993). *Poljoprivredni atlas Srbije*, prvi tom. (Beograd: Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede i Odbor SANU za proučavanje sela).
- PENEV, Goran (1995). "Stanovništvo po starosti i polu", *Stanovništvo i domaćinstva SR Jugoslavije prema popisu 1991. godine* (Beograd: Savezni zavod za statistiku i Centar za demografska istraživanja Instituta društvenih nauka).
- RADUŠKI, Nada (1995). "Ekonomske strukture stanovništva", *Stanovništvo i domaćinstva SR Jugoslavije prema popisu 1991. godine* (Beograd: Savezni zavod za statistiku i Centar za demografska istraživanja Instituta društvenih nauka).
- RADIVOJEVIĆ, Biljana (1995). "Obrazovna struktura stanovništva", *Stanovništvo i domaćinstva SR Jugoslavije prema popisu 1991. godine* (Beograd: Savezni zavod za statistiku i Centar za demografska istraživanja Instituta društvenih nauka).
- SENTIĆ, Milica (1966). "Struktura stanovništva i radne snage naselu u Jugoslaviji", *Stanovništvo* (Beograd), god. IV, broj 3 .
- SPARIĆ, Mile (1992). *Karakteristike radne snage u poljoprivredi Jugoslavije*, magistarski rad (Beograd: Ekonomski fakultet Univerziteta u Beogradu).
- STANKOVIĆ, Vladimir (1996). "Socioprofesionalno samoobnavljanje aktivnih poljoprivrednika centralne Srbije i Vojvodine prema Popisu 1991", *Stanovništvo* (Beograd), god. XXXIV, broj 1-2.
- ŠTAMBUK, Maja (1990). "Stanovništvo i domaćinstva gradskih i seoskih naselja", *Sociologija sela* (Zagreb), broj 107/108.
- WERTHEIMER-BALETIĆ, Alica (1977). "Poljoprivredno stanovništvo Jugoslavije". *Jugoslovenski pregled* (Beograd).

Biljana Radivojević

Ekonomске структуре seoskog stanovništva Jugoslavije

R e z i m e

Medjuzavisnost demografskog i ekonomskog razvitka manifestuje se preko ekonomske strukture stanovništva, ali je i direktno determiniše. Na promene u strukturama seoskog stanovništva, veliki uticaj imali su procesi industrijalizacije i deagrarizacije.

Nerazvijenu privredu Jugoslavije pre II svetskog rata, sa pretežno agrarnim karakterom i nerazvijenom industrijom, karakterisali su viškovi radne snage na selu i velika agrarna prenaseljenost. Posleratno favorizovanje industrije, zasnovano i na prelivanju akumulacije iz poljoprivrede, dovelo je do zastoja poljoprivredne delatnosti i do nesklada u razvoju industrije i poljoprivrede. To je uslovalo masovnu migraciju seoskog stanovništva u gradove i njegovo angažovanje u nepoljoprivredne delatnosti. Tako je proces ubrzane industrijalizacije, menjajući strukturu privrede, menjao i ekonomsku strukturu stanovništva. Transfer seoskog stanovništva odvijao se tokom čitavog posleratnog perioda, a naročito intenzivno u nekim razdobljima, kada je i znatno prevazilazio prirodni priraštaj stanovništva poljoprivrednih gazdinstava. Napuštanje poljoprivrede i odlazak stanovništva u gradove imao je i brojne negativne efekte upravo zbog neumerenog i stihijskog odvijanja. Senilizacija i feminizacija sela praktično su ostavile selo bez radne snage, a poljoprivreda je postala zapostavljena privredna delatnost.

Prema popisu iz 1981. godine u vangradskim naseljima Jugoslavije bilo je 45,5% aktivnih lica, 4,9% lica sa ličnim prihodima i 49,6% izdržanih. Stopa aktivnosti u ovim naseljima nešto je viša od stope za ukupno gradsko i vangradsko stanovništvo. Aktivno stanovništvo vangradskih naselja je i dalje najviše skoncentrisano u poljoprivredi, a zatim u industriji i rudarstvu. Tako je u 1991. godini u centralnoj Srbiji na ove oblasti otpadalo čak 77,6% (samo u poljoprivredi 58,1%) aktivnih lica. Od ostalih delatnosti najviše su zastupljeni gradjevinarstvo, saobraćaj i veze i trgovina.

Smanjenje poljoprivrednog stanovništva je jedna od najznačajnijih promena u socio-ekonomskim strukturama stanovništva Jugoslavije. U periodu od 1953. do 1991. godine smanjeno je za preko 3 miliona lica, a njegov udeo u ukupnom stanovništvu gotovo četiri puta.

Prema popisu iz 1981. godine u naseljima seoskog tipa živelo je 93,9% od ukupnog poljoprivrednog stanovništva Jugoslavije. Istovremeno ono je činilo 43,9% populacije u tim naseljima. Tendencija opadanja poljoprivrednog stanovništva nastavljena je i u najnovijem periodu, što potvrđuju i podaci iz 1991. godine za teritorije u kojima je popis u potpunosti sproveden.

Smanjivanjem poljoprivrednog stanovništva opadao je i broj aktivnih poljoprivrednika, kao i njihov udeo u radnoj snazi van gradskih područja. Po popisu iz 1981. godine u Jugoslaviji je u ovim naseljima gotovo svako drugo aktivno lice

blio poljoprivrednik. Opšta stopa aktivnosti poljoprivrednog stanovništva iznosila je 59,7% i viša je od stope za ukupno vangradsko stanovništvo (45,5%), s obzirom na veće radno angažovanje graničnih starosnih kategorija radno sposobnog stanovništva u poljoprivrednim zanimanjima.

Ključne reči: *seosko stanovništvo, Jugoslavija, ekonomska struktura, poljoprivredno stanovništvo, deagrarizacija*

Biljana Radivojević

Economic Structures of Rural Population in Yugoslavia

S u m m a r y

The inter-dependence of demographic and economic development both determines and is reflected in the economic structure of the population. Industrialization and the process of de-agrarization have strongly influenced the changes in rural population structures.

The underdeveloped economy of Yugoslavia before the II World War of mostly agrarian character and underdeveloped industry, was characterized by excess labor force in villages and substantial agrarian overpopulation. Preferential treatment of industry during the post-war period, based on the outpouring of savings from agriculture, hindered agricultural activity and created discrepancy in the level of industrial and agricultural development. This led to mass migration of rural population into cities and its engagement in non-agricultural activities. Hence, by changing the structure of the economy, the process of accelerated urbanization also changed the economic structure of the population. The transfer of rural population continued throughout the period following the II World War. It was very intensive during certain periods and far in excess of the natural growth in agricultural population. Abandoning agriculture and migration to cities has had numerous negative effects, particularly because of its immoderate and rapid development. Senilization and feminization of villages practically left them without labor force, while agriculture became a neglected economic activity.

Based on the 1981 census, 45.5% of population in non-urban settlements of Yugoslavia were economically active, 4.9% were self-employed, while 49.6% were dependants. The rate of economically active population in these settlements was somewhat higher than for the total urban and non-urban population. The economically active population in non-urban settlements is still most highly concentrated in the agricultural sector, followed by industry and mining. Thus, in 1991, 77.6% of the economically active population of central Serbia were employed in these three sectors (of which 58.1% in agriculture). The other three sectors with relative importance are construction, transport and communication, and trade.

The decline in agricultural population is one of the most significant changes in the social and economic structure of population in Yugoslavia. In the period from 1953

to 1991, it declined by over 3 million persons, while its share in the total decreased almost four times.

Based on the 1981 census, 93.9% of total agricultural population of Yugoslavia lived in villages. At the same time, it accounted for 43.9% of population in those settlements. The downward tendency in agricultural population has continued in recent years as is shown by the 1991 census data for territories in which it was fully conducted.

With the decline in agricultural population there was also recorded a decline in the number of persons actively engaged in agriculture as well as a decline in their share in the work force of non-urban settlements. Based on the 1981 census, almost every second person living in these settlements was an agricultural producer. General rate of economic activity of agricultural population amounted to 59.7% and was higher than the rate for total non-urban population (45.5%) because of higher engagement of border age categories of the economically active population in agricultural activities.

Key words: *rural population, Yugoslavia, economic structure, agricultural population, de-agrarization*